

Noord-Brabant en operatie Market Garden

September-oktober 1944

Market Garden heeft altijd tot de verbeelding gesproken. De redenen daarvoor zijn niet moeilijk te bedenken. Allereerst is daar de taaie maar vergeefse strijd van de Britse para's in Oosterbeek en Arnhem. Hun nederlaag is opvallend genoeg sterker blijven voortleven dan de successen van de twee Amerikaanse luchtlandingsdivisies bij Eindhoven en Nijmegen. Voor velen is *Market Garden* synoniem met *de slag om Arnhem*. De toon werd eind september 1944 al gezet. De Britse en Amerikaanse kranten die James Gavin, commandant van 82 US Airborne Division en zijn mannen onder ogen kregen, stonden bol van verhalen over de Britten, maar zwegen vrijwel over hun toch ook niet kinderachtige gevechten in Nijmegen en, verder naar het zuiden, in de corridor. In zijn in 1979 verschenen memoires kon Gavin zich er nog kwaad over maken.

Een andere reden voor de grote belangstelling is het schrille contrast tussen de verwachtingen die aan de operatie ten grondslag lagen enerzijds en het mislukken ervan anderzijds. De ambitie van generaal Sir Bernard Montgomery was, uit een bruggehoofd over de Rijn het Ruhrgebied vanuit het noorden aan te vallen en de Duitse hoofdmacht daar in het westen te vernietigen. Gelijktijdig zou de 12th Army Group het Ruhrgebied vanuit het zuiden aanvallen. Zo moest *Market Garden* het einde van de oorlog in het westen inluiden.

Voor al Nederlanders is de operatie onverbreekelijk met deze verwachting verbonden: met gelukkige gezichten in een zonnige straat, vlaggen aan de huizen en de smaak van de eerste echte chocolade en sigaretten. Het mislukken van *Market Garden* en het moeizame verloop van de verovering van Brabant en Zeeland daarna, bepaalden ook het verdere verloop van de bevrijding van Nederland. Voor het invallen van de winter kwam alleen het gebied ten zuiden van de grote rivieren in geallieerde handen. Het front kwam in het rivieren-

gebied te liggen. West-Nederland ging een lange strenge winter tegemoet, met een hongerende bevolking in de grote steden.

In dit artikel zal ik nader ingaan op de strategische en operationele omstandigheden waaronder *Market Garden* werd geboren en op de gevolgen van het mislukken van deze operatie. Tevens zal worden weergegeven welke verwachtingen de Duitsers begin september 1944 hadden over het verdere verloop van de strijd en hoe zij op *Market Garden* reageerden.

Zuidelijk Nederland in de frontlijn: de geallieerden

Begin september 1944 verloor de geallieerde achtervolgingsoorlog, die was gevolgd op de uitbraak uit het Normandische bruggehoofd en vooral na het overschrijden van de Seine goed op gang was gekomen, zijn momentum. Op 3 september was Brussel bereikt en de volgende dag viel de Antwerpse haven, praktisch onbeschadigd, in Britse handen. Maar hoe moest het nu verder? Moest Montgomery de voorwaartse beweging tot elke prijs handhaven, om in zo'n kort mogelijke tijd operationele winst te boeken en wellicht een herstel van de Duitse weerstand voor de Rijn definitief onmogelijk te maken? Of moest hij erkennen dat een dergelijke opmars logistiek niet meer te ondersteunen zou zijn en moest op dat gebied eerst orde op zaken worden gesteld? Antwerpen was veroverd, maar de Scheldemond was nog in handen van de 15. Armee van generaal Gustav von Zangen. Voorrang geven aan het vrijmaken van de Schelde en de vernietiging van de 15. Armee zou tijd kosten, tijd die de Duitsers mogelijk gelegenheid zou geven zich te herstellen, hetzij in de *Westwall*, hetzij mogelijk zelfs daarvoor in de Kempen en Noord-Brabant.

Wat was de beste keus? Tijdens overleg op 3 september met de commandant van het Britse 2nd Army, luitenant-generaal Sir Miles Dempsey en de

commandant van de 12th Army Group, luitenant-generaal Omar Bradley, hakte Montgomery de knoop door. Na de verovering van Antwerpen, die elk moment was te verwachten, zou de 15. Armee over land zijn afgesneden van haar terugtocht-wegen naar Duitsland. De restanten van de Duitse 7. Armee, die in Normandië was verslagen, vielen naar het noordoosten terug op de *Westwall*. Tussen Antwerpen en Maastricht gaapte een vrijwel onverdedigd gat. De voorhoede van het 2nd Army, het XXX Corps, lag op dat moment in de driehoek, met de basis tussen Brussel en Leuven en de top bij Antwerpen. Het XXX Corps diende zijn opmars derhalve niet in noordelijke, maar in noordoostelijke richting voort te zetten. Na de overschrijding van het Albertkanaal zou het de achtervolgingsoorlog van de voorgaande tijd eenvoudig hervatten tot over de Nederlandse grote rivieren. Het zou daarbij Noord-Brabant doorkruisen over twee doorgaande wegen. Het ging ten eerste om de route Geel-Turnhout-Tilburg-'s-Hertogenbosch-Zaltbommel.

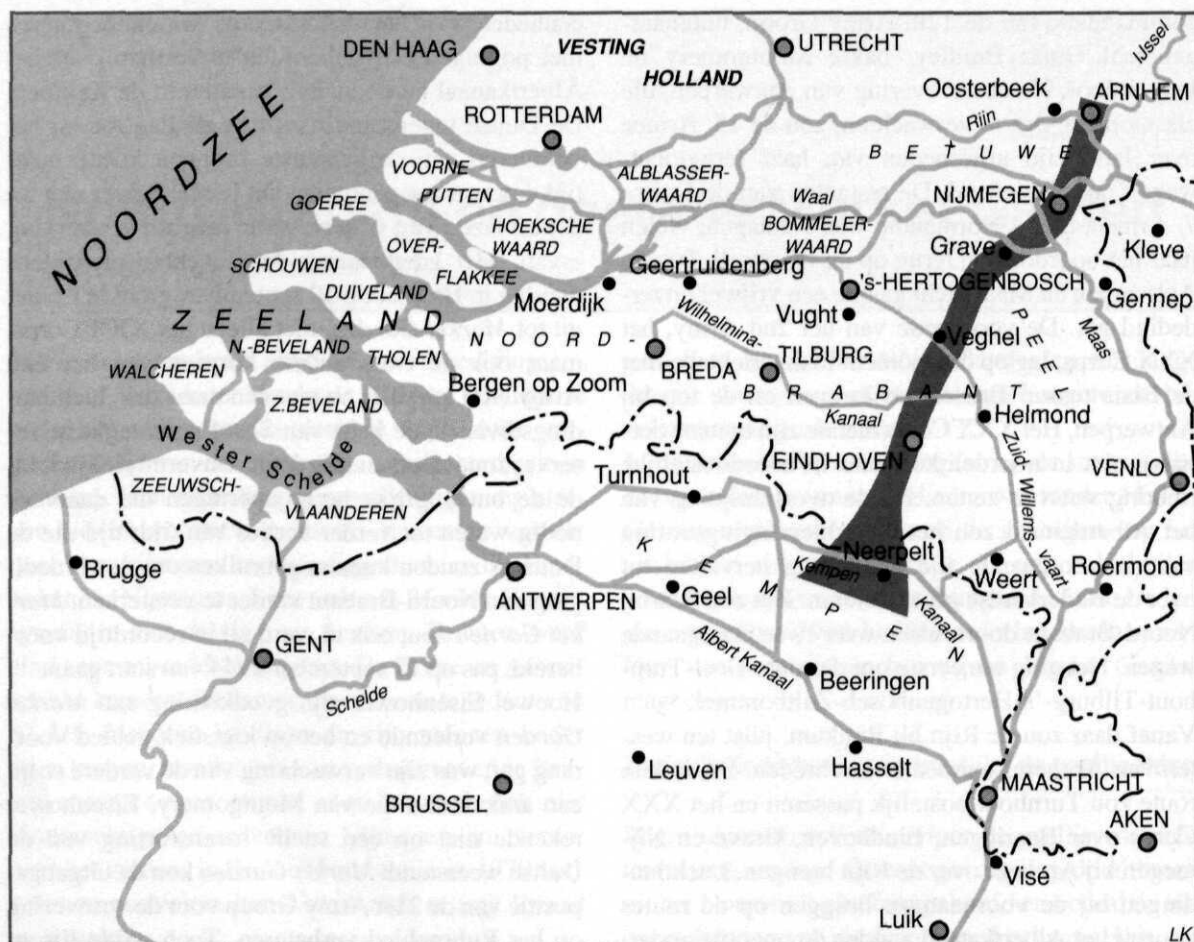
Vanaf daar zou de Rijn bij Renkum, juist ten westen van Arnhem, worden overschreden. De andere route zou Turnhout oostelijk passeren en het XXX Corps over Beeringen, Eindhoven, Grave en Nijmegen bij Arnhem over de Rijn brengen. Luchtlandingen bij de voornaamste bruggen op de routes voorbij het Albertkanaal zouden de operatie ondersteunen. Eenmaal bij Arnhem zou het 2nd Army in oostelijke richting afbuigen, om de *Westwall* heen, Duitsland in. De operatie zou, na enkele dagen van reorganisatie, op 6 september van start gaan onder de codenaam *Comet*.

Het is van belang op te merken dat Montgomery bij de planning van *Comet*, het behalen van één operationeel doel, een bruggehoofd over de Rijn, liet prevaleren boven andere kwesties die nog op een oplossing wachtten. Herinnerd zij aan het zeker stellen van de logistiek door de verovering op de Scheldemonding, het uitschakelen van de 15. Armee op zijn linkerflank en het veroveren van het gehele gebied tussen de Kempische kanalen. Voor het doorbreken van de *Westwall* bij Aken rekende Montgomery op het 1st US Army van de naburige 12 Army Group.

Deze prioriteit voor de vorming van een bruggehoofd over de Rijn zou zijn handelen tot half oktober blijven bepalen en tevens tot toenemende wrijving met de *Supreme Commander* leiden. Zowel het een als het ander bleek al direct nadat de voorste

eenheden van het XXX Corps waren begonnen met pogingen bruggehoofden te vormen over het Albertkanaal en de andere kanalen in de Kempen. De Duitse tegenstand nam met de dag toe en het veroveren van de gewenste bruggen kostte meer tijd dan was aangenomen. Dit leidde echter niet tot het afblazen van *Comet*, maar juist tot versterking ervan. Met goedkeuring van Eisenhower, tijdens overleg in Brussel op 10 september, groeide *Comet* uit tot *Market Garden*: niet alleen het XXX Corps, maar ook de twee andere korpsen van het 2nd Army (XII en VIII) en niet één maar drie luchtlandingsdivisies, de helft van Shaef's strategische reserve, zouden eraan meedoen. Onvermijdelijk leidde de omvangrijke hergroeperingen die daarvoor nodig waren tot verder verlies van tijd; tijd die de Duitsers zouden kunnen gebruiken om de verdediging van Noord-Brabant verder te versterken. *Market Garden* zou, ook al werd zij in recordtijd voorbereid, pas op 17 september 1944 van start gaan.

Hoewel Eisenhower zijn goedkeuring aan *Market Garden* verleende en het op logistiek gebied voorrang gaf, was zijn verwachting van de verdere strijd een andere dan die van Montgomery. Eisenhower rekende niet op een snelle ineenstorting van de Duitse weerstand. *Market Garden* kon de uitgangspositie van de 21st Army Group voor de verovering op het Ruhrgebied verbeteren. Toch wilde Eisenhower deze operatie niet los zien van de verovering op de Scheldemond, de ingebruikneming van de haven van Antwerpen en de vernietiging van 15. Armee. Juist in de voorgaande dagen oefenden de logistieke planners van Shaef en de *Naval Commander-in-Chief*, admiraal Sir Bertram Ramsay, druk op hem uit de havens van Antwerpen en mogelijk ook Rotterdam met voorrang te openen. Op een aantal bijeenkomsten van Eisenhower en zijn ondercommandanten en in zijn correspondentie met Montgomery, zou Eisenhower daarop dan ook voortdurend en met toenemende klem hameren. Tegelijkertijd was het eigen aan de leiderschapsstijl van Eisenhower en aan de verhoudingen in de Brits-Amerikaanse coalitie, dat de *Supreme Commander* Montgomery veel handelingsvrijheid liet. Verder ging Eisenhower, hoewel bezorgd, er lange tijd vanuit dat 21st Army Group zijn verschillende opdrachten tegelijkertijd en op tijd zou kunnen uitvoeren. Dat gaf Montgomery de ruimte zijn gang te gaan, zonder in de strikte zin van het woord ongehoorzaam te zijn. Intussen liet Montgomery, tij-

Het operatiegebied: Noord-Brabant en omgeving

dens en na *Market Garden* niet na bij Eisenhower onder de aandacht te brengen dat zijn Army Group, door het grote aantal verplichtingen, overbelast dreigde te raken. Verschillende malen werkte de *Supreme Commander* mee aan oplossingen daarvoor. Voor de verlengde frontlijn van de corridor stelde Eisenhower de twee Amerikaanse luchtlandingsdivisies die aan *Market Garden* hadden deelgenomen ter beschikking. Tot hun grote ergernis zouden zij eerst medio november naar de strategische reserve van Shaef terugkeren. In de omgeving van Reims kregen zij de gelegenheid op adem te komen en hun verliezen aan te vullen, tot een maand later het Ardennenoffensief Eisenhower opnieuw dwong zijn reserves in de strijd te werpen. Ter rechterzijde van de corridor van *Market Garden* werkte Eisenhower op 22 september mee aan een verlegging van de vakgrens tussen de 21st en de 12th Army Group. Hierdoor nam de Army Group van Bradley tijdelijk de verantwoordelijk-

heid voor de flankdekking in het lastige terrein van de Peel op zich. Het XIX Corps werd daartoe versterkt met de 7 US Armoured Division. Ter linkerzijde van de corridor stelde Eisenhower op 8 oktober de kort tevoren op het continent aangekomen 104 US Infantry Division ter beschikking. Het 1st Canadian Army was hier niet in staat gebleken zijn dubbele opdracht uit te voeren. Het had namelijk zowel de Scheldemonding te veroveren als de 15. Armee in Noord-Brabant in tweeën te splijten, door een aanval vanuit het gebied ten westen van Turnhout over de as Tilburg-'s-Hertogenbosch naar de Maas.

Het duurde uiteindelijk tot half oktober eer Eisenhower beseftte dat de Army Group van Montgomery hoe dan ook niet in staat was zijn verschillende opdrachten tegelijk uit te voeren. Montgomery zag na het mislukken van *Market Garden* eindelijk af van zijn vaste voornemen alsnog een bruggehoofd over

de Rijn te vormen: nu meer stroomopwaarts, tussen Nijmegen en Kleef. Alle inspanningen van de 21st Army Group moesten van nu af aan zijn gericht op het in gebruik nemen van de haven van Antwerpen. In een nieuw directief voor de Army Group schreef hij:

„Operations designed to open the port will therefore be given complete priority over all offensive operations in 21 Army Group, without any qualification whatsoever”.

Het 1st Canadian Army zou zich kunnen concentreren op de strijd om de Scheldemond. Het British 2nd Army nam op zich het gebied tussen Tilburg en de corridor te veroveren. Het zou daartoe vanuit de corridor bij 's-Hertogenbosch uitbreken en juist ten zuiden van de Maas oprukken en aldus de 15. Armee van zijn terugtochtroutes over deze rivier trachten af te snijden. Deze manoeuvre had veel weg van die van de Duitse 9. Panzerdivision op 10-12 mei 1940, na de doorbreking van de Peel-Raamstelling bij Mill, en werd in 1944 door de Duitse staven in Noord-Brabant al enige tijd verwacht. Zij zou uiteindelijk op 22 oktober van start gaan. Alle operaties van de 21st Army Group ten oosten van de corridor werden stilgelegd. Tijdens een nieuwe conferentie in Brussel op 18 oktober van de geallieerde militaire top, wees Eisenhower de taak de *Westwall* te doorbreken en een bruggehoofd over de Rijn te vormen, toe aan de linker-vleugel van Bradley's 12th Army Group. Het zwaartepunt aan het westfront lag voorlopig op de as Aken-Keulen.

Mislukking van Market Garden: „blessing in disguise”

Wat kan, terugkijkend op de geallieerde operaties uit september en de eerste helft van oktober 1944, worden geconcludeerd? Begin september had het front zich gestabiliseerd bij een aantal waterlopen en kanalen in het noorden van België. De 21st Army Group was daarmee aangekomen in een gebied waar zich verschillende doelen en operationele opties voordeden. Het was ook juist vanwege deze doelen dat de geallieerde operaties vanaf de Seine in deze richting waren geleid. Hier lag de haven van Antwerpen, die in de geallieerde planning was voorbestemd uiteindelijk de strijd in het gehele westfront logistiek te ondersteunen. Het gebied lag ook op de route van Normandië naar het

belangrijkste doel: de verovering op het industriegebied van de Ruhr en de vernietiging van de Duitse hoofdmacht in het westen, die dit naar verwachting zou verdedigen. De operaties *Comet* en *Market Garden* hadden gemeen dat zij het behalen van een operationeel voordeel, het vestigen van een bruggehoofd over de Rijn, lieten prevaleren boven het verzekeren van de logistieke ondersteuning op de langere termijn. Tijdens de besluitvorming over *Market Garden* waren Eisenhower en Montgomery op dit punt eensgezind. Aan *Market Garden* kleefden risico's. Het gebied tussen het bestaande front en de Rijn bood, dankzij een groot aantal waterhindernissen, goede mogelijkheden voor het verdedigend en vertragend gevecht. Gezien de geringe Duitse troepensterkte leken deze echter geen reden de operatie niet te wagen. Bovendien konden de bruggen over de verschillende waterhindernissen met moderne middelen in een verticale omvatting worden bemachtigd: de inzet op grote schaal van luchtlandingseenheden. Na het mislukken van *Market Garden* begonnen de visies van Eisenhower en Montgomery uiteen te lopen. Montgomery hield hardnekkig vast aan het vestigen van een bruggehoofd over de Rijn, nu ten oosten van Nijmegen. Hij deed dit ondanks het feit dat steeds duidelijker werd dat zijn Army Group overbelast was en de vele opdrachten niet tegelijk aankon. Eisenhower benadrukte steeds meer de noodzaak haast te maken met de vrijmaking van de Scheldemonding. Omdat *Market Garden* Duitse eenheden naar Noord-Brabant had aangetrokken betekende dit tevens dat om de gebieden tussen Antwerpen en de corridor, en tussen de corridor en de Maas, zou moeten worden gevochten.

In het operatiegebied van Montgomery's 21st Army Group diende zich eind september 1944 een aantal operationele problemen aan dat om een spoedige oplossing vroeg. Het is daarbij van belang te beseffen dat deze problemen zich ook zouden hebben voorgedaan indien *Market Garden* was geslaagd. In tegenstelling tot Montgomery was Eisenhower zich hier al tijdens de voorbereiding van *Market Garden* sterk van bewust. Tegen de achtergrond van al deze problemen is er wat voor te zeggen de afloop van de operatie niet al te zeer te betreuren. Het was in feite een *blessing in disguise*, die voorkwam dat Montgomery in nog grotere moeilijkheden (logistieke en operationele) was gekomen, als hij zijn voorgenomen zegetocht naar het Ruhr-

gebied en van daar naar Berlijn onmiddellijk had voortgezet. Dat laatste was, zonder logistieke ondersteuning vanuit Antwerpen en met twee Duitse legers ter weerszijden van de corridor, een uiterst hachelijke zaak geworden.

Hitler, Von Rundstedt, Model en Noord-Brabant

Sinds de geallieerde uitbraak uit het bruggehoofd in Normandië was het Duitse leger aan het westfront op de vlucht. Het werd het Duitse opperbevel duidelijk dat de oorlog binnen korte tijd ook in het westen aan de grenzen van het *Reich* zou komen. Daar zou een nieuw samenhangend front moeten worden geschapen en daar zou de laatste slag om Duitsland gaan worden gevoerd. Hitler stelde zich tevens voor in de loop van die slag een poging te doen het initiatief te herwinnen in een groot tegenoffensief naar het westen: een idee dat later vorm zou krijgen in het Ardennenoffensief.

Op 24 augustus 1944 beval Hitler daarom de *Westwall* in staat van verdediging te brengen. De *Westwall* was aangelegd na de remilitarisering van het Rijnland in 1936, toen het Derde Rijk nog zo zwak was, dat het met een defensieve oorlog in het westen moest rekenen. Hij liep van de grens met Zwitserland tot aan Kleef. Nu, in 1944 was de logische voortzetting ervan een verdedigingslijn langs de IJssel, tot aan het IJsselmeer. Langs de IJssel was echter, op wat veldversterkingen na, niets voorbereid. Het verloop van de krijgshandelingen zou ertoe leiden dat niet de IJssel, maar het riviereengebied ten westen van Arnhem en Nijmegen tot aan de kust, de voortzetting van de *Westwall* werd. Het eindpunt van de Duitse grensverdediging werd daardoor de Hollands-zeeuwse delta ten zuiden van Rotterdam.

Was de IJsellinie zwak, de verdediging van de hele *Westwall*, vooral het gedeelte ten noorden van de sector Aken, liet te wensen over. Na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog was de linie aan haar lot overgelaten. Het zou dus tijd kosten haar weer in orde te brengen. Voor de bezetting van de *Westwall* zouden bovendien in het Duitse achterland nieuwe troepen uit de grond moeten worden gestampt. Uit Normandië arriveerden slechts uitgeputte en gedecimeerde eenheden. Naar verwachting zou de *Westwall* pas in de tweede helft van oktober sterk genoeg zijn de geallieerde stormloop tot staan te brengen. Duidelijk was eveneens dat de zes tot zeven weken die nodig waren de *Westwall* in

orde te brengen, op het slagveld moesten worden bevochten. Juist eind augustus 1944 hervatten de geallieerden hun achtervolgingsoorlog vanaf de Seine. De poging een nieuw front te vormen langs de Somme en de Marne mislukte. De eerstvolgende lijn waarop een samenhangende verdediging bleek te kunnen worden gevoerd, lag tussen de Scheldemonding en Luik, langs het Albertkanaal. Deze lijn was in het bevel van 24 augustus ook al genoemd. De stelling, soms aangeduid als de *Brabantstelling*, was echter zeer dun bezet. Restanten van in Frankrijk vernietigde eenheden vloeiden ernaar terug. Verder waren op 4 september, de dag dat Antwerpen viel, voor dat gehele front slechts één infanteriedivisie en wat kleinere eenheden beschikbaar. De overige divisies van de Nederlandse kustverdediging waren inmiddels naar Frankrijk en België gestuurd om daar de gaten in het front te dichten.

De kans dat de Britse opmars zou kunnen worden gestuit leek gering. De tijdelijke commandant in het gebied, generaal Hans Reinhard, commandant van het LXXXVIII Armee Korps verwachtte ieder moment een doorstoot naar het noorden, naar de grote rivieren. Eind augustus had hij uit voorzorg langs de Maas en de Waal al nieuwe stellingen verkend. De dagen na 4 september zou de situatie, door zorg van hogerhand, snel verbeteren. De val van Antwerpen was voor het *Oberkommando der Wehrmacht* en Hitler aanleiding voor een aantal maatregelen. Allereerst werd de commandostructuur verbeterd. De functies van *Oberbefehlshaber West* en commandant van de *Heeresgruppe B*, die sinds 17 augustus beide door veldmaarschalk Walter Model werden vervuld, werden weer uit elkaar gehaald. Veldmaarschalk Gerd von Rundstedt werd benoemd tot *Oberbefehlshaber West* met zijn stafkwartier in Koblenz. Model behield het commando over de *Heeresgruppe B* en vestigde zijn staf aanvankelijk in Hilversum en vanaf 15 september in Oosterbeek. De commandovoering aan het front tussen Antwerpen en Luik werd verbeterd door de staf van de nieuw opgerichte 1. Fallschirm Armee onder leiding van Generaloberst Kurt Student, erheen te brengen. Eenmaal aangekomen op zijn stafkwartier in Velp was zijn eerste taak het opvangen en reorganiseren van de uit België terugvloeiende eenheden. De regimenten van zijn Armee zouden zo spoedig mogelijk volgen. De laatste versterkingen voor de *Brabantstelling* waren afkomstig van de 15. Armee van generaal Gustav von Zangen. Dit

leger was door de val van Antwerpen afgesneden van zijn terugtochtroute over land naar de *Westwall*. Het kreeg nu opdracht krachtige detachementen in de Kanaalhavens achter te laten en deze als *Festungen* te verdedigen. Het gros van zijn sterkte, ruim 80.000 man, moest de beide oevers van de Schelde (een bruggehoofd bij Breskens en het eiland Walcheren) vast in handen houden en via Zuid-Beveland naar het front ten noorden en oosten van Antwerpen verplaatsen om daar het westelijke deel van de *Brabantstelling* te bezetten.

Het zou enige tijd duren eer al deze maatregelen hun volle effect zouden sorteren. De Duitsers hadden het geluk dat hun deze tijd werd gegund. Bij Antwerpen hield het Britse XXX Corps halt om te hergroeperen en bij Geel en Beeringen de uitgangsposities te veroveren voor operatie *Comet* en vervolgens *Market Garden*. Ondanks toenemende Duitse weerstand slaagden de Britten er wel in bruggehoofden te vormen over de kanalen in de Kempen. Het front zomaar openrijten en de achtervolgingsoorlog hervatten, was toen al niet meer mogelijk.

De tijd die nodig was de *Westwall* ten noorden van Aken in staat van verdediging te brengen zou dus in het gebied tussen de *Brabantstelling* enerzijds en de *Westwall* en het Nederlandse riviereengebied anderzijds moeten worden bevochten. De maatregelen van Von Rundstedt, Model en Student gedurende de eerste twee weken van september, waren erop gericht een samenhangende verdediging te handhaven langs het Albertkanaal en de kanalen in de Kempen. De Britse bruggehoofden dienden daar te worden afgegrensd of zo mogelijk opgeruimd. Hun verwachtingen waren aanvankelijk dat het XXX Corps voorbij Antwerpen via Breda zou doorstoten naar de Moerdijkbruggen, en van daar naar Rotterdam en Amsterdam. De gevechten na 6 september om de Britse bruggehoofden bij Geel, Beeringen en Neerpelt en de activiteit van het Amerikaanse XIX Corps bij Maastricht en Aken, leidden hun gedachten een andere kant op. Nu verwachtte Model eerder een opmars aan weerszijden van de Maas. De Britten zouden aan de linkeroever van de Maas oprukken over Eindhoven, dan noord van Venlo de Maas oversteken en vervolgens trachten tussen Arnhem en Wesel de Rijn over te komen. De *Westwall* was in deze sector zwak en kon ten noorden van Kleef zelfs worden omtrokken. Tegelijkertijd zouden de Amerikanen, die bij Maastricht

al over de Maas waren, hun krachten verdelen tussen een aanval op Aken en een stoot naar het noorden, naar de Rijn. De Brits-Amerikaanse aanval op de Rijn, tussen Arnhem en Wesel, zou naar alle waarschijnlijkheid door luchtlandingsoperaties bij de Rijn worden ondersteund. Vanuit het bruggehoofd over de Rijn konden de geallieerden dan het Ruhrgebied aanvallen.

Tussen het Albertkanaal en de Rijn liggen verschillende lijnen waar de *Heeresgruppe B* de verdediging voor kortere of langere tijd had kunnen hervatten: het Wilhelminakanaal, de Zuid-Willemsvaart, de Peel en de Maas. Deze lijnen waren reeds bekend en er waren ook bevelen voor het inrichten van achterwaartse stellingen voorbereid. Gebouwd of gegraven was er op deze lijnen echter nauwelijks. De *Lagebeurteilungen* van staven van Von Rundstedt en Model uit deze periode gaan er dan ook vanuit dat het de geallieerden, gezien de volstrekt ongelijke krachtsverhoudingen, geen moeite zou kosten de verwachte operatie tot een goed einde te brengen.

Models Plan

Market Garden maakte aan alle gissingen over de geallieerde bedoelingen een einde. Natuurlijk veroorzaakte de operatie een schok, tot in Hitlers hoofdkwartier in de *Wolfsschanze* in Oost-Pruisen toe. De eerste maatregelen tegen de luchtlandings-eenheden berustten nog op improvisatie. De jarenlange training van de eenheden aan het westfront op het bestrijden van luchtlandingseenheden wierp nu zijn vruchten af. Maar reeds in de late avond van 17 september had Model, op zijn nieuwe stafkwartier in Terborg, een goed beeld van de toestand en had hij zijn operatieplan klaar. Leidende gedachte ervan was dat de drie luchtlandingsdivisies door concentrische aanvallen moesten worden ingesloten, zodat zij niet door de grondtroepen van het XXX Corps bereikt en versterkt zouden kunnen worden. Eenmaal „eingekegeld” konden zij dan stuk voor stuk worden vernietigd. In Noord-Brabant zou dat het moeilijkste zijn. De 101st US Airborne Division, die bij Eindhoven en Veghel was neergekomen, zou als eerste door de Britten worden bereikt. Student zou met zijn zwakke krachten moeten wachten tot de komst van zware reserves eer hij een poging kon doen de geallieerde penetratie te doorsnijden en een aaneengesloten front te

herstellen. Die reserve kwam in de middag van 19 september beschikbaar in de vorm van de 107. Panzer Brigade. De brigade was juist op transport naar het front bij Aken en kreeg nu in allerijl een nieuwe bestemming. Nadat die dag en de volgende, pogingen om bij Son de corridor te doorbreken waren mislukt, kreeg Student op 21 september toestemming terug te vallen op een verdedigingslijn langs de Zuid-Willemsvaart. Von Rundstedt en Model stond nu een front voor ogen dat liep van Breskens aan de Scheldemonde, via Antwerpen naar Turnhout en Tilburg en van daar naar Veghel, Helmond en Weert: de laatste drie plaatsen aan de Zuid-Willemsvaart. De aanvallen die Student in dit verband bij Veghel en Koeveiling liet uitvoeren, zouden tot 26 september de corridor herhaaldelijk langdurig onbegaanbaar maken. Een herstel van een doorlopend front in Brabant bleek onmogelijk.

Een betere kans maakten de tegenaanvallen in het rivierengebied bij Arnhem en Nijmegen. Hier was meer tijd beschikbaar en waren reserves dicht bij de hand: restanten van de 9. en 10. SS Panzerdivision en infanterie uit een aantal opleidingseenheden op de Veluwe, in Nijmegen en bij Kleef. In zijn operatieplan van 17 september legde Model het zwaartepunt van zijn inspanningen bij Nijmegen. De Waalbruggen en de stad waren hier nog in handen. Terwijl delen van de 10. SS Panzerdivision zich in de Betuwe, tussen Arnhem en Nijmegen, ontplooiden, voerden infanterie-eenheden op 18 en 20 september aanvallen uit vanaf Kleef in de richting van het Maas-Waalkanaal. Het doel hiervan was het kanaal over de volle lengte in handen te krijgen en de 82nd US Airborne Division af te snijden van de weg naar de brug over de Maas bij Grave. Over deze brug moest het XXX Corps de para's komen versterken. Niet alleen de Amerikaanse airbornes, maar ook hun collega's van de 1st British Airborne Division bij Arnhem zouden dan kunnen worden geïsoleerd en vernietigd. De volgende stap zou een tegenaanval zijn van de 10. SS Panzerdivision tegen het XXX Corps. Het front zou dan tot Grave aan de Maas kunnen worden teruggedrongen. Met het oog op deze tegenaanval verbood Model nadrukkelijk de Waalbruggen, anders dan op zijn bevel, op te blazen.

De ontwikkelingen op het slagveld in de nu volgende dagen brachten Model en Von Rundstedt niet af van hun plan. Nijmegen en de Waalbruggen

daar kwamen op 20 september weliswaar in handen van het XXX Corps, maar de volgende dag heroverden de Duitsers de brug over de Rijn in Arnhem. Het front kwam in de Betuwe te liggen. De Britse para's gingen bij Oosterbeek hun ondergang tegemoet. De crisis was in de ogen van Model en Von Rundstedt nu voorbij. Een geallieerde doorbraak door het rivierengebied was mislukt. Zij hielden dan ook vast aan hun oorspronkelijke opzet. Tot begin oktober lanceerden zij aanvallen in de Betuwe en vanaf Kleef in de richting van de Waalbruggen bij Nijmegen, met het doel het front minstens aan de Waal te brengen. Het waren deze gevechten die Eisenhower verhinderden de twee Amerikaanse luchtlandingsdivisies weer beschikbaar te maken voor zijn strategische reserve.

De opzet de geallieerde opmars in het rivierengebied te stuiten, stelde Model en Von Rundstedt vanzelfsprekend voor de vraag wat er met Noord-Brabant moest gebeuren. Hier vochten immers nog steeds de 15. Armee en de 1. Fallschirm Armee, respectievelijk ten westen en ten oosten van de Britse corridor. Op 24 september, de dag van hernieuwde aanvallen op de corridor bij Veghel, werden Model en Von Rundstedt het eens. Zij gingen er vanuit dat het doel van de strijd in Noord-Brabant nog steeds was gericht op het winnen van tijd voor het inrichten van de *Westwall* en dat daar pas de „zu erwartende Grosskampf“ zou plaatsvinden. De 15. Armee en de 1. Fallschirm Armee zouden daar niet kunnen worden gemist. Zij wilden deze legers dan ook in verdragend gevecht op de Maas en de Waal laten terugvallen: *Ein allmähliches Zurückklappen der Front dieser Armeen hinter Maas und Waal erscheint daher notwendig*. Achter deze rivieren, door Von Rundstedt herhaaldelijk aangeduid als *die Flüß-Barriere*, zou de verdediging kunnen worden uitgedund en zouden de zo vrijgemaakte eenheden naar de *Westwall* kunnen worden gezonden. Het bezwaar dat de delen van 15. Armee die de Scheldemonde verdedigden door deze manoeuvre aan hun lot werden overgelaten, namen Model en Von Rundstedt daarbij voor lief.

Hitlers interventie

Op dit punt kwam Hitler tussenbeide. Tijdens een telefoongesprek, nog de avond van 24 september, met Generaloberst Alfred Jodl, *Chef Wehrmachtsführungsstab* van het *Oberkommando der Wehr-*

macht, kreeg Von Rundstedt te horen dat Hitler niet van het opgeven van Noord-Brabant wilde weten. De landverbinding met de eenheden aan de Scheldemond moest tot elke prijs worden behouden. Het gebruik van de haven van Antwerpen moest zo lang mogelijk aan de geallieerden worden ontzegd, omdat deze die haven voor de voortzetting van hun offensieven in het westen niet konden missen. Hitler beval de volgende dag, 25 september, dan ook dat Von Zangen en Student een aaneengesloten front van de Schelde over Turnhout en Tilburg naar de Zuid-Willemsvaart bij Veghel zouden herstellen en vasthouden. De door Model voorziene tegenaanvallen in de Betuwe en vanaf Kleef dienden te worden voortgezet tot deze lijn was bereikt. Pantser-eenheden uit de omgeving van Aken, eenheden van de aansluitende *Heeresgruppe G* en nieuw op te richten eenheden in het Duitse achterland, werden voor deze operatie in het vooruitzicht gesteld.

De opdracht van Hitler plaatste de commandanten in het Nederlandse operatiegebied in een moeilijke positie. Het front bij Veghel sluiten bleek al direct een onmogelijke opgave. Opgesloten in Noord-Brabant werd de 15. Armee met de ondergang bedreigd. Von Zangen verwachtte ieder moment een uitbraak door het Britse VIII Corps uit de corridor bij 's-Hertogenbosch. Dat deze uitbleef en dat in plaats daarvan het 1st Canadian Army op 2 oktober ten westen van Turnhout een aanval opende in de richting van Tilburg en 's-Hertogenbosch, was nauwelijks een troost. Deze aanval dreigde zijn Armee in twee delen te splijten.

Model en Von Rundstedt zetten de discussie met Jodl en Hitler over de te volgen koers begin oktober voort. Hitler en Jodl hielden echter voet bij stuk en weigerden Von Zangens leger achter de Waal terug te trekken. Behalve op het openhouden van de verbinding met de Scheldemond wees Jodl daarbij ook op *spätere eigene Absichten*, een toespel op het komende Ardennenoffensief, dat met de herovering van Antwerpen moest worden afgesloten. De uitgewerkte plannen had Jodl in deze tijd al aan Hitler aangeboden. Model en Von Rundstedt, die tot het einde van de maand onkundig werden gehouden van het komende eigen tegenoffensief, schipperden vanaf begin oktober dan ook tussen hun opdracht Noord-Brabant hardnekkig te verdedigen en hun eigen wens vertragend terug te vallen op de Maas en de Waal. Op 4 oktober gaf Von

Rundstedt toestemming aan de 15. Armee, onder druk van de Canadese aanval, vanuit het gebied ten westen van Turnhout terug te vallen op de lijn Antwerpen-Tilburg-'s-Hertogenbosch. Voor kenners van de militaire geschiedenis van Noord-Brabant is deze lijn geen onbekende. Tijdens de mobilisatie van 1939 had de commandant van het Veldleger, luitenant-generaal J.J.G. van Voorst tot Voorst dezelfde lijn, door hem aangeduid als de *Oranjestelling*, voorgesteld aan de opperbevelhebber, generaal I.H. Reijnders. Deze gaf echter de voorkeur aan de oostelijker gelegen Peel-Raamstelling. Desondanks zou het tracé van de *Oranjestelling* in de meidagen van 1940 nog een kleine rol spelen. Toen de Peel-Raamstelling niet te houden bleek en Franse voorhoedes in Noord-Brabant doordrongen, moest een nieuwe Frans-Nederlandse verdediging worden georganiseerd. In de nacht van 10 op 11 mei 1940 ontwierpen de commandant van de Peeldivisie, kolonel L.J. Schmidt en Franse commandanten ter plaatse een nieuw front van de Maas bij 's-Hertogenbosch, naar Tilburg en van daar langs Goirle en Hilvarenbeek naar de Belgische stellingen ten oosten van Turnhout. In alle drie de gevallen diende deze verdedigingslijn hetzelfde doel: de verbindingen tussen de Scheldemond, de posities bij Antwerpen enerzijds en de rivierovergangen ten noorden van Breda en 's-Hertogenbosch anderzijds, openhouden.

De al lang verwachte aanval op 22 oktober van het 2nd British Army vanuit de corridor op 's-Hertogenbosch en van daar parallel aan de Maas naar Breda, bracht een nieuwe crisis teweeg. Vier dagen later stond Von Rundstedt Von Zangen toe zijn front te verkorten tot de lijn Bergen op Zoom-Roosendaal-Breda-de Maas ten westen van 's-Hertogenbosch. In die stad waren toen al felle gevechten gaande. Een *Entlastungsvorstoss* in de Peel, ondernomen op 27 oktober om de druk op de 15. Armee te verlichten, had niet het gewenste effect en werd vijf dagen later afgebroken. Hitler volhardde echter in zijn weigering de 15. Armee vrijwillig achter de Maas terug te trekken. De toestand werd intussen al maar hachelijker. Op 31 oktober moest Von Zangen het bruggehoofd bij Keizersveer ontruimen. Op 9 november verlieten zijn laatste eenheden bij de, inmiddels opgeblazen, Moerdijkbruggen Brabantse bodem. In de Westerschelde opereerden toen al Britse mijnenvegers om de verbinding van Antwerpen met de zee vrij te maken. ▷

Sinds het front begin september bij de kanalen tussen Luik en Antwerpen tot stilstand was gekomen, was een ruime tijdwinst geboekt om de noordelijke sector van de *Westwall* in staat van verdediging te brengen; veel meer dan de zes tot zeven weken die daarvoor aanvankelijk waren gerekend. De prijs was echter navenant hoog geweest. De 15. Armee die zo'n 80.000 man over de Schelde in veiligheid wist te brengen, telde begin november nauwelijks meer dan 30.000 man.

Duitse aanpak: déjà vu

Het Duitse operationele optreden tussen het Albertkanaal en de Nederlandse grote rivieren staat in opvallend contrast tot het geallieerde; dat is geen verrassing. De geallieerden trachtten de voorwaartse beweging tot het uiterste voort te zetten om de tegenstander geen kans te bieden op adem te komen. *Comet* en *Market Garden* beoogden met een verticale omvatting, in één grote sprong over Noord-Brabant en de grote rivieren heen te gaan. De Duitse staven waren juist uit op het winnen van tijd. Toen *Market Garden* de geallieerde bedoelingen had onthuld, zagen Model en Von Rundstedt de beste vooruitzichten voor een hardnekkige verdediging in het rivierengebied. Noord-Brabant was voor hen geen strategisch essentieel gebied. Zij zochten liever mogelijkheden voor het vertragend

gevecht tot de rivieren zouden zijn bereikt. Het is daarbij, gezien de overeenkomst in problematiek, niet verrassend dat zij soms tot oplossingen kwamen waartoe Nederlandse en Duitse commandanten al eerder waren gekomen. De vooroorlogse *Oranjestelling* keerde in een nieuw jasje in de Duitse bevelen terug. En van het XXX Corps verwachtte Von Zangen eenzelfde aanval - vanaf 's-Hertogenbosch naar het westen parallel aan de Maas - als een Duitse pantserdivisie in mei 1940 had ondernomen. Hitler en het *Oberkommando der Wehrmacht* grepen liever terug op een andere functie van Brabant in 1940; toen had Noord-Brabant in de bondgenootschappelijke oorlogvoering tegen Duitsland de verbinding moeten vormen tussen de Vesting Holland aan de ene, en het Belgische *reduit national* in de vesting Antwerpen, aan de andere kant. Zij zagen het gebied vooral als een schakel tussen de grote rivieren, de Scheldemonding en Antwerpen. Het operationele verband tussen deze geografische grootheden, maakte het noodzakelijk Noord-Brabant in eigen hand te houden. Uiteindelijk kwam het front in het rivierengebied te liggen, dat daarmee zijn kracht als stoppende hindernis bewees: dezelfde eigenschap waarop het Nederlandse vooroorlogse strategische denken altijd had gerekend voor het zuidelijke front van de Vesting Holland.

Het Duitse optreden tijdens en na *Market Garden*

Literatuur

- S. Bradsey - *Arnhem 1944. Operation „Market Garden”*. Londen (1993).
 J. Didden en M. Swarts - *Einddoel Maas. De strijd in zuidelijk Nederland tussen september en december 1944*. Weesp (1984).
 L.F. Ellis en A.E. Warhurst - *Victory in the West. The Defeat of Germany* (Vol II). Londen (1968).
 J. Ellis - *Brute force. Allied strategy and tactics in the Second World War*. Londen (1990).
 J.M. Gavin - *On to Berlin. Battles of an airborne commander 1943-1946*. Londen (1979).
 H. Götzl - *Generaloberst Kurt Student und seine Fallschirmjäger. Die Erinnerungen des Generaloberst Kurt Student*. Friedberg (1980).
 L. de Jong - *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Het laatste jaar I, eerste helft* (deel 10a). Den Haag (1980).
 R.J. Kershaw - *It never snows in september. The German view of Market Garden and the battle of Arnhem*. Ramsbury (1990).
 Ch.B. MacDonald - *The Siegfried line campaign*. Washington (1963).

- Ch. B. MacDonald - The decision to launch Operation Market Garden. *Command decisions* (p 429-442) (K. Robberts Greenfield, red.) Washington (1960).
 F.C. Pogue - *The supreme command*. Washington (1954).
 G. Powell - *The devil's birthday. The bridges to Arnhem 1944*. Londen (1984).
 L. Rapport - *Rendez-vous with destiny. A history of the 101st Airborne Division*. Ft. Campbell (1948).
 R.G. Ruppenthal - Logistics and the broad-front strategy. *Command decisions* (p 419-427) (K. Robberts Greenfield, red.) Washington (1960).
 C. Ryan - *A bridge to far*. Londen (1974).
 P.E. Schramm - *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtführungsstab). 1. Januar 1944 - 22. Mai 1945 Erster Halbband* (Band IV). Frankfurt am Main (1961).

Voorts is gebruik gemaakt van de *Kriegstagebücher* van de Oberbefehlshaber West (Von Rundstedt) en de Heeresgruppe B (Model) voor de periode sept-okt 1944. Deze zijn in kopie aanwezig op de Sectie Militaire Geschiedenis KL te Den Haag.

staat toe nog een laatste conclusie te trekken. In de inleiding is gewezen op de merkwaardige gewoonte *Market Garden*, in de wandeling aan te duiden als *de slag om Arnhem*. Niet alleen doet deze aanduiding geen recht aan de successen van de twee Amerikaanse luchtlandingsdivisies in de operatie, zij strookt ook niet met de Duitse opvatting waar gedurende de operatie het zwaartepunt lag: namelijk bij de Waalbruggen van Nijmegen. Deze bruggen waren de enige waar zich op 17 september, de dag dat de operatie begon, geen geallieerde para's vertoonden (in overeenstemming met het operatieplan bovendien) en dus geheel in Duitse handen bleven. Model besepte vanaf het begin dat

het behoud van deze bruggen kansen bood zowel de Britse para's bij Arnhem en Oosterbeek, als hun Amerikaanse collega's bij Groesbeek *einzuksesseln* en te vernietigen. Uiteindelijk vielen de Waalbruggen pas aan het einde van de vierde gevechtsdag in handen van het XXX Corps, maar toen was het al te laat. In de ochtend van de vijfde dag, 21 september, gaven de Britten hun positie bij de Rijnbrug in Arnhem op.

Als deze maand de film *Een brug te ver* weer eens op de televisie verschijnt, is het aan te bevelen aan deze gang van zaken te denken en de vraag te stellen over welke brug een film met deze titel eigenlijk had moeten gaan.

DRINGEND VERZOEK AAN AUTEURS

Steeds vaker bereiken de redactie bijdragen, getypt m.b.v. een tekstverwerker. Helaas wordt daarbij veelvuldig verzuimd rekening te houden met de noodzaak de tekst te typen met anderhalve of dubbele regelafstand. Derhalve hierbij het dringende verzoek aan auteurs, hun manuscript te verzorgen volgens de „Regels voor kopijverzorging”, die op gezette tijden achterin de *Militaire Spectator* worden afgedrukt (zie het recente aprilnummer). Auteurs wordt verzocht bij hun manuscript – zo mogelijk – de *diskette* aan te leveren: Word-Perfect 5.1 (DOS). (NB. Alinea's eindeloos typen; slechts ter afsluiting een HARDE RETURN geven, evenals voor een witregel. Geen speciale codes en lay-outelementen invoeren.) Helaas worden ook nog regelmatig *illustraties* ingezonden die niet of nauwelijks geschikt zijn voor verkleining en reproductie. Ook in dit verband wordt met nadruk verwezen naar evengenoemde Regels, punt 2. Computertekeningen zijn slechts bruikbaar indien vervaardigd m.b.v. een speciaal tekenprogramma.

REDACTIE